Тувинская
республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Кр.

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 94 (13694) | 1988 чылдың апрель 21, четверг | 1925 чылда үндезилеттинген. | Өртээ 3 көп.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң он бирги чыыжының чедиги сессиязы

БҮГҮ УЛУСТУҢ САГЫШ САЛЫЫШКЫНЫН — ЧУРТТАЛГА БАЖЫҢНАРЫНЫҢ ТУДУУНЧЕ

СЭКП Камчатка обкомунуң бирги секретары депутат **П. И. Резников** бир дугаарында саналдаан. Чартык ортулукта чуртталга бажыңнарының айтырыын делгереңгейи-биле сайгарып көргеш, бүгү чуртта ышкаш ында тудуг бүдүрүлгезин организастап чорударын сайзыраңгайжыдып, ооң бот-орулга-чарылга болгаш бот-акшаланыышкынче шилчилгезин боттандырып чорудуп турар деп, ол демдеглээн. Беш чылдың ийи чылының иштинде нийтизи-биле чуртталга бажыңнарын ажыглалга киирерин 12 хуу ажыр күүсеткен, ынчалза-даа ындыг темпилер ооң чедишпейн турарын чайлатпайн турар.

Бис Ыраккы Чөөн чүктүң бүдүрүкчү күштериниң хөгжүлдезиниң үр чылдыг программазынга улуу-биле ынанып турган бис деп, оратор чугаалаан. Ынчалза-даа беш чылдың чыл бүрүзүнге капитал тудуг планын тургузуп турар үеде, ону РСФСР-ниң Күрпланы-даа, эвилел министерстволары болгаш ведомстволары-даа барымдаалап көрбейн турар. Балыкчыларның болгаш балык болбаазырадып кылып турарларның чуртталга бажыңнарының талазы-биле аар-берге байдалының дугайын санал берикчизи сагыш аарып чугаалаан. Соок далайга ажылдың берге байдалдары, эрикке социал талазы-биле эки таарыштыр тургустунмааны, аныяк өг-бүлелерниң багай чуртталгазы кадрларның хөйү-биле үнүп чоруурунга чедирип турар.

Москва ышкаш ындыг улуг хоорайга чуртталга бажыңнарының айтырыы онза чугула деп, Моссоветтиң күүскомунуң даргазының бирги оралакчызы депутат **И. Д. Писарев** медеглээн. Амгы үеде москвачыларның чүгле 80 хуузу аңгы квартираларда чурттап турар. Он бирги беш чылда Москва чуртталга бажыңнары-биле хандыртынганының талазы-биле Россия Федерациязының регионнарының аразынга ийиги черден бешки черже шилчээн. Ооң элээн каш чылдагааннарын — чуртталга бажыңнарының тудуунуң эрткен беш чылда хемчээлиниң элээн кызырылганын, хоорайны тударынга ажылдап турар черлерниң ажылын хараар чорукту, учёттуң болгаш хуваалданың сайзыраңгай эвезин, нийти дөрбелчин метр аайы-биле планнаашкынны, ону чогумчалыг эвес ажыглап турарын, ооң багай камналгалыын оратор демдеглээн.

Моссоветтиң сөөлгү сессиязынга найысылалга чуртталга бажыңнарын тударын хөгжүдериниң программазын чугаалажып көрген болгаш ону чүүлдүгзүнген. Сөөлгү документиге 1000 ажыг саналдар болгаш шүгүмчүлелдер кирген. Чүс чылдың төнчүзүнге чедир дөрт чартык миллион москвачыларның чуртталга бажың байдалдарын экижидери көрдүнген. Ол программа кончуг улуг-даа болза, ол боттуг деп чүвени санаашкыннар көргүскен.

Хомудалдарның хөй кезии чуртталга бажыңнарынга хамааржыр деп, Липецкиниң «Промстрой» трестиң № 1 тудуг эргелелиниң комплекстиг бригадазының бригадири депутат **А. С. Дворникова** чугаалаан.

Бис хөй чылдар иштинде чуртталга бажыңнарын ажыглалга киирерин бүзүрелдии-биле күүседип, ооң шынары экижип-даа турар болза, бистиң облазывыс ылгалбайн турар. Ындыг чаагай байдалда нарын айтырыг тургустунуп турар. Бир эвес бис ам шиитпирлиг хемчеглерни ап чорутпас болзувусса, 2000 чылдың бүдүүзүнде кончуг улуг күжениишкиннер негеттинер апаар. Херектиң ужуру чүл дээрге, хөй-хөй районнарда болгаш коллективтерде чуртталга бажыңнарының тудуунуң тодаргай болгаш үндезилеттинген перспективазы чок, кооператив болгаш хууда тудугну оожум чорудуп турар. Ажыл-агыйжы арга-биле тудуг чорударын чамдык удуртукчулар күзел чокка чорудуп турар.

Деткимче албайн турар солун саналдар эвээш эвес. Чижээлээрге, бажың тудар комбинатка чыл санында пландан ажыр ийи бажыңны туткаш, квартираларны чурттакчы чонга садарын саналдаан. Министерство-даа, область-даа ону деткивейн барган.

Хууда тудуг эң чугула социал айтырыгны шиитпирлээриниң улуг курлавыры болур ужурлуг деп, Кабардин-Балкар АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң даргазы депутат **Б. К. Чабдаров** чугаалаан. Чурттакчы чоннуң акша-хереңгизинге чуртталга бажыңнарын тударының хемчээлин элээн улгаттырарының программазын республикада хүлээп алган. Чуртталга бажыңнарының айтырыы онза чидиг туруп турар Нальчикте, чижээлээрге, хуу бажыңнар туткан беш эдеринчи суурларны чурттакчы чоннуң акша-хереңгизи-биле тударын шиитпирлээн. Ол чорук бо беш чылда чуртталга бажыңнарынга ээлчегни 30 хуу кызырар арганы бээр. Хөй санныг күш-ажылчы коллективтерде болгаш өөредилге черлеринде тудугнуң бүгү-нийти өөредилгезин тургускан. Кыска хуусаа иштинде тудуг профессиязының үндезиннерин 10 муң ажыг кижи өөренип алган.

Бажың тудар бүдүрүлгелерниң күчүзүн долузу-биле ажыглаарының айтырыгларынга депутат доктааган. Оларны багай ажыглап турары дээш СЭКП ТК-ның июнь (1987 ч.) Пленумунга автономнуг республиканы шыңгыызы-биле шүгүмчүлээн. Бо чылын Нальчиктиң бажың тудар комбинадының дериг-херекселдерин долузу-биле шиңгээдип алыр, а ону чаартканының соонда бүдүрүлгениң күчүзү ийи катап улгадыр. РСФСР-ниң Чуртталга-хамааты тудуг министерствозунуң тудуг кезектериниң ажылы улуг сагыш човаашкынын болдуруп турар. Олар сөөлгү он чылда автономнуг республиканың девискээринде керээлиг ажылдарның хемчээлин херек кырында улгаттырбааннар. Оларның техника, транспорт-биле багай хандыртынганы-биле, оларның кошкак социал болгаш индустриалдыг баазалыг чоруундан ол болуп турар.

Ленинградта чуртталга бажыңнарының бир онзагай хевиринче кичээнгейни пластикалыг массаларны болбаазырадып кылыр талазы-биле «Комсомольская правда» аттыг бүдүрүлге каттыжыышкынының инструктор-аппаратчиги депутат **Т. М. Захарова** угландырган. Амгы үеде хоорайда хөй санныг кижилер хөй кижилиг, революция мурнунда-ла туткан бажыңнарда чурттап турарын чугаалаан.

Партияның салган сорулгаларын шиитпирлээринде кол угланыышкыннарның бирээзи хоорайның төөгүлүг төвүн чаартырын дүргедедири болур. Маңаа эвээш эвес нарын чүүлдер-биле таваржыр. Бажың бүрүзү — чүгле анаа тудуг эвес, ол архитектура, уран чүүл болгаш культура талазы-биле улуг үнелиг чүүл. Ынчангаш тудуг бүрүзүн чаартырынга тускай хумагалыг хамааржыр ужурлуг. Ол айтырыглар «Жилище — 2000» программада кирген. Ону амгы үеде ленинградчылар чугаалажып көрүп турар. Ынчалза-даа чаа чуртталга бажыңнарын тудары кол сорулга болуп арткан. 2000 чылга чедир Невада хоорайга 660 муң квартираны тудары эргежок чугула. Тудугнуң кол эргелелиниң күжү-биле бир эвес ол үлетпүр бүдүрүлгелеринге ажылдарның хемчээлин эвээжедир-даа болза, ону кылып шыдавас.

ССРЭ-ниң Мурнуу районнар тудуунуң министри **А. Н. Щепетильников** адырда чуртталга тудуунуң программазын чедиишкинниг боттандырарының курлавырларынга доктааган. Ол кол кичээнгейни планнаашкынның сайзыраңгайжыдарынче угландырган. Хамыктың мурнунда чер-чер Советтериниң бо чылдагы программазы дыка саадаашкынныг тургустунган. Тудар шөлү-даа, төлевилел-смета документациязы-даа, саң-хөөзү-даа чок объектилерни планда киирген. Ооң уламындан керээ чарары-даа, бүдүрүлгениң инженерлиг белеткели-даа, керээлиг организацияларның планнарын тургузары-даа саадап турар. 1988 чылдың эгезинде чер-чер Советтериниң программазында 300 миллион рубльдиң керээлиг ажылдарының керээзи чардынмаан, ол дээрге чыл хемчээлиниң бештиң бир кезии-дир.

Планнаашкын ажылын сайзыраңгайжыдарынга чаңгыс еай чагыкчы системазынче шилчилгени дүргедедири эргежок чугула деп министр демдеглээн. Чуртталга шөлүн ийи чылдың планы-биле ажыглалга киирерин сос кырында эвес, ажыл-херек-биле боттандырары чугула.

Эде тургустунуушкун-биле холбашкан сорулгаларны боттандырарынга ажылчын аңгы идегелдиг чөлеңгииш болуп келген-даа, ол болур-даа, чүге дээрге ол бүгү-ле чүве кижиниң чаагай чоруунга кылдынып турар дээрзин тергиин эки билир деп, Архангельск областың, Главархангельскстройнуң № 3 трезиниң № 1 тудуг-монтаж эргелелиниң бетонщиктер бригадири депутат **В. П. Пирогов** чугаалаан. Ол дээш эрес-шудургу, бүрүн беримчелиг чурттаар болгаш ажылдаар херек.

Ооң ажылдап турар трези бир чыл мурнунда коллективтиг керээже шилчээн дээрзин ол чугаалаан. Ол чорук 1990 чылга төлевилээни тудуг-монтаж ажылдарының деңнелинге чедер арганы берген. Социал угланыышкынныг дыка хөй объектилерниң тудуу аажок дүргедээн, чуртталга бажыңын ажыглалга киирери экижээн. Ооң-биле чергелештир чуртталга тудуунуң чедип алдынган хемчээли чоннуң негелделеринге четпейн турар. Нийтизи-биле областа 140 муң өг-бүле бажың оочурунда турар. Тускайлаттынган капитал салыышкыннарны бүрүнү-биле шиңгээдип албайн, тудугларны чедир кылбайн, куду шынарлыг дужаап турар тудугжуларның бүрүүзү база мында бар.

Партия Тула хооркомунуң бирги секретары **А. П. Фирюлин**, улус депутаттарының Москва область Совединиң күүскомунуң даргазы **И. М. Черепанов**, партия Чуваш обкомунуң ийиги секретары **П. А. Левин**, Пермь областа ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг торгу пөс комбинадының аргыкчызы **А. Я. Панина**, РСФСР-ниң Агроүлетпүркүркомунуң даргазының оралакчызы — РСФСР-ниң министри **В. М. Видьманов** болгаш өске-даа депутаттар санал бергеннер.

Олар чуртталга программазын чогуур үезинде хүлээп алганының, ону боттандырарының оруктарының дугайында, бо чугула айтырыгны шиитпирлээринде четпестер дугайында чугаалап турганнар. Республиканың дыка хөй бичии болгаш ортумак хоорайларында бажың тудар индустриалдыг бааза барык чок, дыка хөй эвилел министерстволарның делгем панельдиг бажың тудар бүдүрүлгелери күчүлерин долу ажыглавайн турар дээрзин олар айытканнар. Чуртталга фондузунуң ажыглалын сайзыраңгайжыдар айтырыгларже чогуур кичээнгей чамдык черлерде ам-даа четпес. Дыка хөй бажыңнар, квартиралар болгаш өрээлдер үр үеде ээн тургулаар. Чуртталга хоойлузун хажыдып турган фактылар база бар. Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилериниң, интернационалчы дайынчыларның чуртталга айтырыгларын шиитпирлээрде ёзу барымдаалаашкынын болдуруп турар.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң сессиязы ажылын апрель 20-де үргүлчүлээн. **[СЭТА].**

Кызылдың № 43 тудуг эргелелинде Чүлдүм Эрес-оол (чурукта) удурткан комсомолчу-аныяктар бригадазы бар. Ооң кежигүннери тудугларның ханаларын, шалаларын плиталар-биле каастап кылыр ажылдыг. Маны болгаш хаш даштан кылган каасталгаларны чараш кылдыр кылып билирлер. Аңаа чүүрүп каан сайны база ажыглап турар.

Ол бригада эрткен айда 13,5 муң рубльдың ажылын кылып тургаш, ону он беш муң рубльго күүсеткен. Ам апрельде база бедик көргүзүглерлиг ажылдаар сорулга салганнар.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Өг-бүле керээзи

ЧАА АРГА-БИЛЕ АЖЫЛДААШ

Эрткен күстен эгелээш, өг-бүле керээзинче шилчип, 100 хойдан 86 хураганны, тус чер уксаалыг хойдан 1,8 килограмм дүктү кыргып алырын дирекция-биле чарган керээвисте айыткан бис. Керээде мал чеминиң хемчээлин, өртээн, ол ышкаш дүсту, эм-таңны чежени чарыырын, кажаа-хорааны септээринге, машина-техниканы ажыглаарынга чижек-нормаларын айтып каан.

Ынчангаш бүгү-ле чүүлдерни экономиктиг санаашкыннар-биле дүүштүрген болганда, чарыгдалың, орулгаң-даа билдингир. Кичээлдерге доктаамал барып, ол ышкаш «Шын» солунунуң арыннарындан хойжуларның дуржулгазының дугайында материалдарны номчуп алгаш, ону ажыглаарын оралдажып тур бис.

Кыш черле берге болду. Январьда улуг шуурган эрткен. Хар кылын болган. Ынчангаш малды кыштан хүр-менди ажырар дээш уругларым иези база кыс уруум — үжелээ кызып-ла ажылдап тур бис. Коданывыста хойларывыс февральда дооза солдапты, оон 261 хураганны доруктуруп тур бис. Ам 100-тен 94 хураган четкени ол.

Чоокта чаа өг-бүле кежигүннери аравыста чугаалажып, төнчү түңнел дээш ажылдаар, артык чарыгдалдар үндүрбес, хураганны черле хоратпайн дужаар, чазагга үр болбайн, тайгага оът-сигенниң үнүп кээрин көрүп тургаш, чоорту чайлаглаарын, малды ынчалдыр дурнуктур семиртип алырын, келир кышка 15 тонна сигенни белеткээрин дугуруштувус.

Херел ХОЛАК,
«Тээли» совхозтуң хойжузу.

СЭКП ОБКОМУНУҢ БЮРОЗУНДА

СЭКП обкомунуң бюрозунуң ээлчеглиг хуралынга «Көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин интенсификастаарын хандырар болгаш совхозтарны бодунуң чарыгдалын боду дуглаарынче болгаш бот-акшаланыышкынче шилчидер талазы-биле СЭКП Тожу райкомунуң ажылының дугайында» айтырыгны чугаалашкан.

Тожу районнуң көдээ ажыл-агыйы таптаашкынның байдалын оожум ажып эртип турар деп хүлээп алган доктаалда демдеглээн. Районнуң чурттакчы чонунуң кижи бүрүзүнге онааштыр продукцияның кол-кол хевирлерин бүдүрер деңнели республика көргүзүүнден дыка куду.

Көдээ ажыл-агыйның хөгжүлдезиниң экстенсивтиг оруундан интенсивтиг оруунче үндүрер талазы-биле шын аргаларны болгаш методтарны СЭКП райкому ам-даа тыппаан. АҮК-тың кол угланыышкыннарының талазы-биле комплекстиг тодаргай программа чок. Ук адырны хөгжүдериниң айтырыгларын райкомнуң пленумнарынга болгаш бюроларынга үргүлчү көрүп турар, ол хиризинде шиитпирлер чогуур организакчы ажыл-биле быжыглаттынмайн келген. АҮК адырларын хөгжүдериниң үндезин айтырыгларын, оларны интенсификастаарын шиитпирлээринче РАҮК-тың болгаш совхозтарның партия организацияларын райком угландырып шыдаваан.

Удуртукчуларны болгаш специалистерни белеткээр болгаш кижизидер, бүдүрүлгени интенсивтиг чорудары дээш оларның харыысалгазын бедидер талазы-биле райкомнуң, партия организацияларының ажылында четпестер эвээш эвес. Ажылдакчыларның экономиктиг өөредилгези болгаш аттестастаашкыны, кадрлар курлавыры-биле ажыл кошкак чоруттунуп турар.

Көдээ ажыл-агый хөгжүлдезиниң чавыс темпилери, көдээниң комплекстиг хөгжүлдезин хандырарынга план, саң-хөө болгаш ажыл-агый органнарының ажылын дүүштүрерин экижидери дээш райкүүскомнуң удуртукчуларындан шыңгыы негелдени СЭКП райкому тургуспайн турар.

АҮК адырларын хөгжүдеринге, ажыл-агый механизмин сайзыраңгайжыдарынга РАҮК-тың ролю чавыс. Ооң специалистери ам-даа бүдүрүлгениң организакчылары болгаш технологтары болбайн турар. Черни районда ажыглап турары багай. Шөлдерниң продуктулуг чоруу өспейн турар, тарааның, мал чеми культураларның, картофельдиң дүжүдү чавыс, оларны болбаазырадып кылырының интенсивтиг технологиязын шиңгээдип албайн турар.

Мал ажылын хөгжүдериниң, ыяңгыя малдың баш санын өстүрериниң өйү келген хөй-хөй айтырыгларын районда чедир шиитпирлевейн турар. Малдың, ыяңгыя чылгы малдың болгаш ивиниң баш саны хөй хорап турар. Инекти болгаш хойну тарып боозадыр ажыл ажыл-агыйларда чорбайн турар, бызаа өстүрер угланыышкынныг ажыл эгелевээн, фермаларда шууштурулга-цех системазы шиңгээдип алдынмаан. Ажыл-агыйлар бүдүрүкчүлүг аныяк мал-биле хандыртынып алырынче сагыш салбайн, уксаалыг малды өскээртен эккеп алырынче сагыш салып турар. Районнуң чаңчыл болган адыры — иви ажылы берге байдалда таварышкан. Ивиниң баш саны чылдың хорап турар, чидирии улуг.

Көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин механизастаар айтырыгларны совет болгаш ажыл-агый органнарының дарый шиитпирлээрин СЭКП райкому чедип албаан. Сүт-бараан фермаларынга бүгү ажылдарны хол-биле кылып турар. Мал чемин бүдүреринде, ногаа, картофель ажылдарында хол-биле кылыр ажылдың үлүү улуг.

Совхозтарны, оларның салбырларын долу бот-орулга-чарылгаже база күш-ажылды организастаарының керээлиг хевиринче шилчидеринде ёзу барымдаалаар чоруктар хөй. Ажыл-агыйның чаа механизмин шиңгээдирин, ажыл-агыйларны бот-акшаланыышкынче шилчидерин чогуур белеткел чок эгелээн. Планнаашкынның нормативтерин, ажыл-агыйлар иштиниң саналга эрттектерин, күш-ажыл төлевириниң болгаш идиг бээриниң системазын, контрольдуң чек системазын бодамчалыг кылып албаанындан керээлиг коллективтерниң 1987 чылда үндүрген чарыгдалдары кескү түңнел бербээн.

Социал-амыдырал хандырылга айтырыгларын шиитпирлээринге партия организациялары идепкейлиг чорууну көргүспээн. Амыдырал, садыг, медицина хандырылгазы ферма, бригада бүрүзүнде организастаттынмаан.

Бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларның, а ол ышкаш хамаатыларның көдээ дузалал ажыл-агыйын хөгжүдер талазы-биле тодаргай хемчеглерни совет болгаш ажыл-агый органнары албаан. Көдээ өрегелерниң 43 хуузу мал тутпайн турар. Оларның хөй кезии картофель болгаш ногаа өстүрбейн турар. Черлик кат болгаш мөөгү курлавырларын, балык болгаш аңныыр ажыл-агыйын аъш-чем хандырылгазын экижидеринче хаара тутпайн турар.

Көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин интенсификастаарын хандырар болгаш совхозтарны бодунуң чарыгдалын боду дуглаарынче база бот-акшаланыышкынче шилчидер талазы-биле партия Тожу райкомунуң, ооң бюрозунуң ажылын СЭКП обкомунуң бюрозу четпес деп санаан. Көдээ ажыл-агый хөгжүлдезинге партийжи удуртулганың шыңгыы четпестери дээш райкомнуң бирги секретары С. Ы. Моңгушка шыңгыы айыткан.

Партия райкому, ооң бюрозу организакчы болгаш политиктиг ажылдың стилин идепкейлии-биле эде тургузар, бар четпестерни чайладыр талазы-биле дээштиг хемчеглерни ап чорудар хүлээлгелиг. Аъш-чем программазын күүсединге парторганизацияларның, бүгү коммунистерниң ролюн бедидер, бүдүрүлгениң шиитпирлиг участоктарынга оларны таарыштыр тургузарын сайгарып көөр. Кадрларны белеткээр болгаш кижизидер, оларның ролюн болгаш харыысалгазын бедидер, оларның өөредилгезин организастап чорудар, массалыг профессияларның ажылдакчыларының профессионал белеткелиниң, эртемниң чедиишкиннерин, мурнакчы дуржулганы, депшилгелиг технологияларны шиңгээдип алырынга болгаш нептередиринге, күш-ажылды организастаарының хевирлерин болгаш төлевирин чорударынга ханы бодамчалыг ажылды чорудар. Бүдүрүлгени эргелеп башкарарының болгаш организастаарының амгы үениң методтарын шиңгээдип алырынче удуртукчуларны болгаш специалистерни доктаамал болгаш билдилии-биле угландырар.

Үнүш өстүрер ажыл-агыйны интенсификастаар талазы-биле тускай программаның комплекизин ажылдап кылырын болгаш боттандырып чорударын, бедик белоктуг мал чемин бүдүрерин улгаттырар дээш тарылга шөлдериниң структуразын эде көөрүн, мал чеминиң шыгжамырын, мал чеми бүдүрер цехтерни, мал чемин борбаандылаар пунктуларны тургузар талазы-биле, оларны белеткээриниң депшилгелиг аргаларын нептередир болгаш интенсивтиг технологияларны шиңгээдип алыр талазы-биле хемчеглерни боттандырып чорударын партия райкомунга, совхозтарның парткомнарынга, райкүүскомга, РАҮК-ке СЭКП обкомунуң бюрозу хүлээндирген.

Мал ажылын чорударын үндезини-биле экижидерин, малды тарып боозадырының методтарын, чаа технологияларны шиңгээдип алырын, уксаажыдылга болгаш селекция ажылын экижидер талазы-биле практиктиг хемчеглерни боттандырып чорударын райкомга, райкүүскомга болгаш РАҮК чөвүлелинге дааскан. Иви ажылында чаңгыс черде таптаашкынныг байдалды эртемденнерни болгаш практиктерни кииржиртирип тургаш ханызы-биле үжүрүн тывар, ол адырны хөгжүдер талазы-биле хемчеглерниң комплекизин төлевилеп кылыр болгаш боттандырып чорудар, ивижилерниң ажылдаарынга болгаш чурттаарынга эргежок чугула таарымчалыг байдалды тургузар.

Эргелеп башкарылганың экономиктиг методтарын идепкейлии-биле шиңгээдип алыры дээш удуртукчуларның болгаш РАҮК специалистериниң харыысалгазын бедидерин партия райкомунга, райкүүскомга, партия эге организацияларынга СЭКП обкомунуң бюрозу хүлээндирген. РАҮК-туң салбырларының болгаш совхозтарның долу бот-орулга-чарылгаже, бот-акшаланыышкынче шилчилгезин 1988 чылдың дургузунда доозар. Бот-орулга-чарылганы, күш-ажылды организастап чорударының керээ хевирлерин болгаш интенсивтиг технологияларны нептередириниң практиктиг айтырыгларының талазы-биле кадрларның өөредилгезин болгаш аттестастаашкынын организастап чорудар. Ажыл-агыйжы эвес, тотчеглекчи чоруктар-биле демиселди күштелдирер, техниканың, материалдыг, чиг эт курлавырларын, саң-хөө акша-хереңгизин дээштиг, чогумчалыг ажыглаарын хандырар.

Социал талада хожудаашкынны чок кылыр талазы-биле тодаргай хемчеглерни партия райкому, райкүүском, РАҮК чөвүлели ап чорудар. Чуртталга бажыңнарын, уруглар садтарын болгаш яслилерин тударын үндезини-биле кевүдедир. Оларны ажыл-агый аргазы-биле тударын калбартырынга бар турар курлавырларны долузу-биле ажыглаар. Хамаатыларның, бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларның дузалал ажыл-агыйларын хөгжүдер, белеткел органнарының ажылын үндезини-биле экижидер талазы-биле практиктиг ажылдарны чорудар. Коллектив бүрүзүнүң күжениишкиннерин, азырадыкчы хөөннерни ажып эртеринче, аъш-чемниң кол продуктулары-биле боттары хандыртынарының курлавырларын дилеп тыварынче угландырар.

Ажылчы чоннуң, аныяктарның аразынга масса-политиктиг, кижизидикчи ажылды СЭКП райкому, райкүүском, партия, профэвилел болгаш комсомол организациялары бүгү хемчеглер-биле күштелдирер. Экономиктиг болгаш социал сорулгаларны шиитпирлээринге, социалистиг чарышты организастап чорударынга улус депутаттарының көдээ Советтериниң, профэвилел болгаш комсомол организацияларының ажылын идепкейжидер.

1988-1991 чылдарда республикага улусчу чогаадылга фестивалын эрттирериниң дугайында доктаалды хүлээп алган.

1988 чылдың бирги кварталында районнарның, хоорайларның, республиканың күш-ажылчы коллективтериниң, шефтеп турар тудуг организацияларының социалистиг чарыжының түңнелдерин чугаалажып көрген, ону парлап үндүрер.

СЭКП обкомунуң бюрозунга өске-даа чамдык айтырыгларны чугаалажып көрген болгаш ол талазы-биле чогуур шиитпирлерни хүлээп алган.

Звено удуртукчузунга сөс

СААВЫРЛАР ШАПТЫКТААН БЕ?

«Тыва кобальт» комбинаттың капитал септелге участогунуң дөрт тудуг бригадалары коллективтиг керээ аргазы-биле ажылдап турар. Тускай хамааржып турар трезивис чок, комбинаттың бир салбыры болуп турар бис. Мээң удуртуп турарым он алды кижи составтыг звеном Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжузу Анатолий Петрович Глуховтуң бригадазында кирип турар. Бо хүннерде бригада гаражтыг, дузалал ажыл-агый сайзырадырынга таарымчалыг огородтуг, сарайлыг коттедж бажың тудар планың ажыр күүседип, ийи бажыңны адакталдырган.

Он аал чурттаар тууйбу бажыңны чыл төнчүзүнде ажыглалга киирер бис. Өг-бүлелиг улуска нийти чуртталга бажыңының ханазын доозуп тур бис. Ийи-үш хүн кылыр ажылды шифер чок болганындан ийи неделя чедир шөйүп келдивис. Шифер орнунга чуга демир кезип салып эгеледивис. Күш-ажыл чарыгдалдары улуг, манзаларны үш катап хөйнү чарыгдаар ужурга таваржып турар бис.

Чуртталга бажыңнарындан аңгыда музей, уруглар садының тудуунга, ТЭЦ-ти делгемчидеринге киржир бис. Кандыг-даа объектиге ажылдап тургаш, материалдар-биле хандырылгада четпестерден чайлап чададывыс. Бот-орулга-чарылгаже бүдүн комбинат шилчип турда, тудугжулар кирип шыдавас болган. Та чүге кирбейн турар, хандырылганы долузу-биле күүседири болдунмас боорга, оон ойталап турар ирги бе деп-даа бодаар-дыр мен.

Чоокку чылдарда дөрткү нийти чуртталга бажыңы дужаадывыс, шала манзазы чок олуруп турарывыс хөй болган. Тууйбу, цемент бо-ла келбейн баар. Тудуг ажылын механизастаары оожум чоруп турар. Крандан, ыяш дилер станоктан аңгы чаартылга чок. Автокран үргүлчү үрелип турар. Объектилер хөй, тарамык болгаш ону ыңай-бээр дажыглаарынга хөй үе үнүп турар.

Дашчылар, бызаңчылар, сантехниктер кады холушкак бригада болгаш чүүй кагжыр чүве чок, эде кылыр ажыл артпас, шупту харыысалгалыг. Ынчалза-даа эки ажылдаарынче чүткүлдү көдүрери четпес деп бодаар мен. Звенолар, бригадалар аразында чарыш чорбайн турар.

Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демиселди күштелдиргениниң түңнелинде, коллективте кижизидилге ажылын экижиткениниден нийтизи-биле сагылга-чурум экижээн. Мооң мурнунда чудаңгы чоруп турган оолдар, ам артында арны чырык, ажылга хөглүг кээр апарганнар. Черле байдал экижээн.

Тускай тудуг эргелели чок боорга ындыг ийикпе, капитал тудуг участогунуң ажылчыннарынга он үшкү шалыңны, хөй чыл ажылдааны дээш немелде төлевирни бербейн турар. Чогум капитал септелге участогунуң ажылчыннары адааным немелде төлевирлерни ап турар. Оларның ажылының хемчээли-даа бистиинден эвээш. Күш-ажыл болгаш шалың килдизиниң ажылдакчылары капитал тудугга ону чөпшээревес деп турар. Чаа ёзу-биле ажылдаарынга саавыр шаптыктааны ол бе? Ону эде көөрүнүң аргазы черле чок чоор бе? Бо айтырыгны участок начальниги Юрий Михайлович Литвинцев-даа уг-шиин билбес. Өске ындыг участоктарның шалыңын та канчаар төлеп турар чүве. Мен бодаарымга, эргелел хевээр турган болза эки, ажыл-агый аргазы-биле бүдүн суур тудуп деп чүве амыр эвес херек.

Бистиң звенода беш коммунист бар. СЭКП Таңды райкомунуң кежигүнү Мерген Бадыжык, аныяк коммунистер Вячеслав Сат, Борис Күулар, бригаданың өске кежигүннеринге бүгү талазы-биле үлегерлиглер. Мурнакчы коммунистер А. Б. Чолдак-оол, А. П. Тараканов оларның бригаданың чедиишкиннеринге киирип турар үлүү улуг. Мен бодум тудугда элээн үр болу бердим. Амгы үеде оолдарым Вячеслав, Геннадий, Мирослав олар-биле тудугда кады ажылдап турар бис. Үш оглум мээң соом салгап, тудугжунуң мергежилин шилип алганнар. Интернационалчы коллективинде өске эш-өөрү-биле эп-найыралдыг ажылдап чоруурy — меңээ өөрүнчүг-даа.

Ажылды организастап, удуртуп турарында чамдык четпестер, туруушкуннар аныяктарның турумчуп быжыгарынга шаптыктаар боор чүве-дир. Ол эки үлегер болбас. Ынчангаш эң тайбың мергежилдиң кижилери бодунуң ажылы дээш арын кыспас кылдыр оларның ажылдаарынга таарымчалыг байдалды тургузары база артык эвес. Үениң негелдези-даа ындыг.

Экер-оол САТ,
«Тыва кобальт» комбинатта капитал тудуг участогунда звено удуртукчузу.

КИЧЭЭНГЕЙНИҢ ТӨВҮНДЕ — КИЖИ

ТЕЛЕФОН: 3-41-23

СОЦИАЛ АЙТЫРЫГЛАР КИЛДИЗИНИҢ ҮНДҮРҮЛГЕЗИ

ДЫҢНАДЫГЛАР, САНАЛДАР, АЙТЫРЫГЛАР, ТАЙЫЛБЫРЛАР

ЧУРТТАКЧЫЛАР ХУРАЛЫНДАН ЭГЕЛЭЭН

Мал-маган азыраар, хамаатыларның хууда дузалал ажыл-агыйын хөгжүдер дугайында номчукчуларның чагааларын, чүүлдерин солунга доктаамал парлап турары эки. Ол талазы-биле байдал республиканың чурттакчылыг суурларында кандыгыл деп чүвени оон билип ап турар бис. Сүт-Хөл суурда чурттап турар пенсионер башкы Галина Очур-оол суурунда дузалал ажыл-агыйының байдалын «А бистиинде мындыг» деп эге-биле солунга бижээн. Сүт-Хөл суурнуң чурттакчы чонунга хууда мал азыраарынга, дузалал ажыл-агыйын хөгжүдеринге шаптараазынныг таарымча чок чамдык чүүлдерни автор сеткил-сагыжындан дүвүреп, айтып бижээн. Социал айтырыг көдүрүп бижээн бо чагааны районнуң партия, совет органнарынга чугаалажып, сайгарып көрген. Ооң соонда дузалал ажыл-агыйын хөгжүдер дугайында айтырыгны суурнуң чурттакчы чонунуң хуралынга чугаалашкан. Сүт-Хөл кодээ Совединиң күүском даргазы Д. Д. Ы. Монгуш ол айтырыг талазы-биле илеткел кылган.

Кодээ Советтиң девискээринде 562 өреге бар. Дузалал ажыл-агыйының ажыын билип, мал-маган тудуп, огород тарып өстүрүп турар өг-бүлелер эвээш эвес. Ынчалзажок 285 өреге мал тутпайн турар, ажыы-биле чугаалаарга, оларның коданында саап ижер инээ чок. Ооң-биле кады чурттап олурар бажыңының чанында картофель, ногаа тарып өстүрбейн турар өрегелерниң саны — 190. Моон кандыг түңнел үндүрүп болурул? Байдал ындыг-ла кончуг эвес деп чүве билдингир. Район төвүнге аъш-чем айтырыын чогумчалыг шиитпирлээринге чоннуң дузалал ажыл-агыйындан кирип турар улуг хей эвес болуп турар-дыр. Магазиннерге сүт оочурунуң кыш, чай чок хей болуп турарының чылдагааны база ында.

Чоннуң хууда дузалал ажыл-агыйын хөгжүдер талазы-биле айтырыгны кодээ Советтиң күүском хуралдарынга, сессияга, чоннуң нити хуралынга эрткен чылын чаңгыс-даа катап чугаалажып көрбээн. Ол айтырыгга мындыг хамаарылга бо ажылды чогумчалыг шиитпирлээр арганы бербейн турган. Ынчангаш ол талазы-биле четпестерниң бар болуп турары-даа ында. Чугула бо айтырыгже сөөлгү үеде чогуур кичээнгейни угландырып, тодаргай ажылдарны мында чорудуп эгелээн. Депутаттар агиткварталдарның өреге бүрүзүнге чедип барып, өг-бүлелерниң ээлери-биле хууда мал өстүрер, бажыңнар чанынга картофель, ногаа тарыыр айтырыгларны чугаалашкан. Черле чүнү канчалза айтырыг чогумчалыг, үре-түңнелдиг шиитпирлеттинип болурул дээрзин сүмелешкеннер. Ооң түңнелинде 164 хамааты картофель, ногаа үрезинин садып алыр, оларны олуртур чер бээр чагыгларны киирген. Инек садып алыр күзелдиг 15, хууда бажың тудуп алыры-биле 20 кижи күрүнениң ажаалга банкызындан чээли бээрин дилеп, билдириишкин киирген. Ону деткиир болза эки.

Сүт-Хөл кодээ Совединиң күүскомунуң хамаатыларның хууда малынга сиген кезип алыр черни тускайлап, айтып бербейн турарын, мал чеми сөөртүп алыр транспорт айтырыының бергезин, хууда малдың, ылаңгыя инек-кададын багай организастап турарын болгаш шиитпирлеттинмейн турар чамдык өске-даа айтырыгларны февраль 16-да үнген «Шын» солунга чөптүг-биле бижээн болгай. Чурттакчы чоннуң хуралынга ол айтырыгны база чугаалашкан. Аңаа ажыктыг саналдар болган. Сегбе Монгуш, Даваа Ооржак, Бавуужап Ондар, Даш Дүлүш, Сергей Монгуш болгаш оон-даа өскелерниң саналында өөренип көөр хире чүүлдер бар. Ол санал-оналдар-биле каксы-даа бол, таныжып көрээлиңер. Суурнуң чурттакчыларының хууда малының одары кызырлып турар дээни шын. Ону шиитпирлээрде, «Сүт-Хөл» совхозтуң Бора-Тайга болгаш Кара-Чыраа салбырларының тараа, сиген шөлдеринче мал барбас кылдыр чоннуң күжү-биле кажаа тудары чугула. Суурнуң чурттакчыларының инээн чүгле Хемчик арыынга эвес, көвүрүглеп кежиргеш, тараа, сиген шөлү чок одарларны ажыглап кадарза деп санал база киирген. Бо болгаш өске-даа саналдарны өөренип көөр апаар.

10—20 чедир харын оон-даа хөй баш бода малдыг өрегелер бар. Суурнуң чурттакчыларының инектеринге олар инээн катпайн турарлар. Чүге дизе, кадат дээш хөлезини оларга хөлүн эрттир көвүдей бээр болгай. Суурга көрдүнген норма-чижектен хөй малды тудуп, нити чурумга чагыртпайн турары канчап тааржырыл? Ол талазы-биле кирип турган саналдар база шын. Оон ыңай мындыг чүве бар. Инээн кадатче киирбес кижилер база бар. А олары Хемчик арыынга, суурнуң огород кажааларының аразынга кылаштажып, девээлеп тура хүнзээр. Оларның ээлерин тодаратказ, торгаарын негеп турары шын.

Хууда мал кадарары берге-даа, харыысалгалыг-даа ажыл ол. Ынчангаш аът-хөлдүг, хүлээнген херээнге ак сеткилдиг, кызымак кижилерни тып ажылдадыры чугула деп чүвени хуралга чугаалашкан. Чоннуң хууда шээр малын кадарарының, аңыяк бода малды үскеш, чайлагладырының айтырыын база чугаалашкан.

Чурттакчы чоннуң бо хуралынга Сүт-Хөл райкүүскомунуң даргазы Ч. Б. Монгуш, райпо баштаар чериниң даргазы Б. Д. Ховалыг, «Сүт-Хөл» совхозтуң директору Н. С. Ооржак киришкен. Аъш-чем, сүт хандырылгазынга, мал чемнерин садарын организастаарынга, мал одарынга, сиген кезип алыр чер айтырыынга хамаарыштыр чоннуң айтырыгларынга харыыны олар бергеннер.

Хамаатыларның хууда дузалал ажыл-агыйларын, коллективтиг сад болгаш огород өстүрүлгезин хөгжүдери-биле дээштиг хемчеглерни боттандырып чорударын чер-чер Советтериниң күүскомнарынга СЭКП Төп Комитеди, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели хүлээндирген болгай. Сүт-Хөл кодээ Совединиң күүскому аңаа хамаарыштыр чамдык ажылдарны кылып эгелээн. Эки ажылдың эгези чоннуң хуралындан эгелээн дизе, частырыг болбас боор.

Шаңгыр-оол КУУЛАР.

ДУЗА ДИЛЭЭН ЧЕРЖЕ

Казань хоорайның чурттакчызы Асхат Галимзяновтуң совет ниитилел фондуларынче киирген акшазы 70 муң рубль чедип турар.

Асхаттың чаш назыны өөрүшкү чок эрткен. Дайын чылдарында ол аштап, суксап, кедер хеп чок өскен. Галимзяновтуң хары ам 50 чоокшулап орар, ол Казаньда магазиннерниң бирээзинде сөөртүкчү болуп ажылдап турар.

110 рубль шалыңныг хирезинде ол уруглар бажыңнарынче, Тайбың фондузунче, школа-интернатче хөй акша шилчидер талазы-биле сураглыг апарган. Чернобыльга айыыл болу бээрге, олче 10 муң рубльди шилчиткен, Грузияга бойдус халавын чайладырынче 8 муңну...

Ындыг акшаны ол кайыын тып ап турарыл? Аңаа харыы бөдүүн: Асхат бодунуң хуу фермазынга молдургалар азыраааш, ону эът комбинадынга колхоз дамчыштыр дужаап турар. Оон алган акшазын үстүнде черлерже шилчидип турар. Оон бодунуң сарайынга хаван өстүрүп эгелээн. А ооң ындыг чаагай сеткилин «үнелээн». ОБХСС истелге кылып, Асхатта кандыг «кара сагыш» барын дилеп эгелээн. Санэпидстанция база хоруп турган, бок төгер чер турганынга чылдагааннаан. А ол черни Асхат Галимзянович бодунуң холдары-биле аштап алганын уткан. Архитекторлар аңаа мал кажаазы турбас ужурлуг деп негелде кылган. Шак ынчаар кеземче херээ төрүттүнген.

А ол херекте Галимзяновтуң эртенгиниң 5 шактан кара дүнеге чедир ажылдап турганын биживаан, ооң акшазы-биле Казаньның уруглар бажыңында медицина дериг-херекселдерин, пианинону, телевизорну, мебельди садып алганын демдеглевээн, «Нива» деп автомобильди ооң белекке бергенин киирбээн.

Ынчалза-даа чон ооң ак сеткилин көрүп каан. Ам аңаа 100 гектар участокту тускайлап берген. Мал өстүргеш алган акшазын дуза дилээн черже шилчидер деп бодап турар.

ЧУРУКТА: (солагай талазындан) алышкылар Толгат, Асхат, оглу Радик болгаш татар чогаалчы Диас Валеев.

М. МЕДВЕДЕВТИҢ фотозу.

СЭТА-ның фотохроиказы.

ИНЕКТИГ КИЖИ ТОДУГ...

Аъш-чем программазын боттандырарының бир чугула кезээ дузалал ажыл-агыйын хөгжүдери. Ону хөгжүдеринге партия болгаш чазак доктаамал сагыш салып турар. «Хамаатыларның хууда дузалал ажыл-агыйын, коллективтиг сад база ногаа өстүрерин хөгжүдер талазы-биле немелде хемчеглер дугайында» СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1987 чылдың сентябрь 17-де доктаалы үнгенин чон билир. Ынчалзажок чоннуң дузалал ажыл-агыйын хөгжүдер хемчеглер чамдык черлерде боттанмайн турар.

Район төвүн болгаш кодээ суурларны сүт-биле хандырар айтырыг кончуг чидиг байдалда. Кызыл-Мажалыктың сүт заводундан сүттү неделяда ийи удаа сөөртүп турар. Ол сүт чонга дөмей-ле четпес. Мооң уламындан чон сүт айтырыын канчаар шиитпирлээриниң аргаларын тыварын оралдажып турар. Удуртур черлерниң «Боттарыңар малдан тудуп алыңар. Боттарыңар хандыртыныңар» дижири чеп болбайн аан. Ийе, ол харын шын. Малды тударындан кым-даа ойталавас.

Бистиң Тээли суурда чонда хуу бода мал—587. Ооң иштинде инек —239. Шээр мал 2384 баш чедип турар. Ынчалзажок суурда кандыг-даа чүзүн мал тутпайн орарлар—212 өг-бүле. «Инектиг кижи тодуг, хойлуг кижи каас» деп чоннуң чиге сөглээн домаа бар. Район төвү мал тударынга таарымча чок апарган. Чүге дээрге суур девискээриниң мал оъттаар чери кызыы болу берген. «Тээли» совхоз суур-биле кожа болгаш, мал оъткарар черлери тараа шөлдери апарган. Чүгле Тээлиниң артында хөлчүгешти долгандыр шык бар. Аңаа үстүнде адааным чоннуң мал-маганын оъткарып болур бе? Чок. Хемчиктиң кыдыында арыг бар дээр чадавас. «Тээли» совхозтуң чурттакчыларының малы база бистиң суурдан эвээжевес болгай. Ынчангаш бо айтырыг эң-не нарын.

Малды өреге бүрүзү тудуксаар, ооң ажыын көрүксээр. Ынчалзажок мал азыраарынга таарымчалыг байдалдарны тургузарын өөренип көөрү черле чугула болгу дег. Чоннуң хуузунда малын кадарар кижини тускайлаары албан. Ынчалбас болза, суур инектери чайны чайладыр бажыңнар хөлегезинге девээлеп хүнзээр. А кыжын суурнуң бок саазыннарын кегжеп тургулаар. Мынчаар быдаргай хүнзээн инектерден саар сүт кайын турар, деңгилдези-даа чегей болур. Эрткен чайын бир ай ажыг үелерде кодээ Совет күүскому ийи кадарчыны тускайлаан. Ол кадарчылар малды шынарлыг оъткарарынче эки-ле кичээнгей салбаан. Эртен тос шакта үндүргеш, кежээ алды шакта киирип эккээр. Бо үениң иштинде мал каяа чедир оъттаарыл.

Хуу малдыг өрегелер сиген белеткеп алырынга бергедежи бергилээр. Күзүн совхозтарның кезип каапкан черлеринден бичии сиген белеткеп алыр ужурга таваржып турар. Чамдык таварылгаларда совхозтуң сиген планы күүсеттинмейн барган дээш хавырып аппаар. Мындыг байдалдар турда, чон хуузунда мал тудар дээш канчаарыл? Ырак-чоок төрелдеринге малын кыштадыр ужурга-даа таваржып кээр. Бир эвес сиген кезер черлерни аңгылап берген болза, аңгы-ла ыйнаан. Чайын чон хуузунда инектерин эккеп алыр. Ол чайлаан инектер кызырап, дараазында чылда төрүвейн баар. Бо айтырыгга хамаарыштыр кодээ Совет хемчегни ап, чоннуң хууда малын тарып боозадырынче сагыш салза.

Хуузунда малын бажың чанынга тудар дээрге, чамдык өг-бүлелерниң кажаазы чок. Тудуг материалдары тывылбас. Бирде одар-белчиир, кадат таарымча чогундан, төрелдеринге чагыыр ужурга таваржып турар. Чижээлээрге, шээр малдыг өг-бүлелер оларын эккеп алган дижик. Кыш, чай чок кадарчы херек болгай. Бир эвес өг бүрүзү ээлчежип кадарар дээр болза, ажыл хүнүн канчаар таарыштырарыл? Ол хүнну табельге канчаар демдеглээрил? Бо айтырыгларны кодээ Совет дарый шиитпирлеп, чурттакчыларга дуза чедирзе чогуур.

Чоннуң малын кыш, чай дивес оорлап турар. Чижээлээрге, Шуй кодээ Совединиң хууда мал кадарчылары Б. Хертек, О. Иргит оларның бо чылдың февраль төнчүзүнде, эртенгиниң беш шакта кажаазының кырын үрээш, 6 өшкүнү «Нивалыг» оорлар аппарган. Бо дугайын район шагдааларынга дыңнадырга келгеш, демдеглеп алгаш чорупткан. Херектиң түңнели чүү болганы амдыгаа чедир сураг. Оорлар-биле демисел чугула айтырыгларның бирээзи. Оларның-биле шыңгыы демисел чорудары — бүгү-ниитиниң херээ. Оорларны тывар, ындыг маңгысталчак амыдыралдыг кижилерни сойгалап илередир талазы-биле хей-нити организациялар демин каттыштырып, дружина ажылын шыңгыырадыры күзенчиг.

Екатерина ИРГИТ.

Бай-Тайга район.

ӨӨРЕНИП КӨРЗЕ

Чоннуң дузалал ажыл-агыйын хөгжүдери кол айтырыг. Ол чурттуң Аъш-чем программазын боттандырарынга улуг салдыышкынны кийирер. Бистиң Эрзин суурда чурттакчылар мал-маган тударынга чүткүлдүг. Ынчалзажок суурга мал-маган тударынга бергелер база тургустуна бергилээр. Чурттакчыларга сиген кезер черни Кодээ Совет тускайлап бербээнинден, сигенни совхоз кескен соонда оон боктаныып алыр. Сентябрь эгезинден кезерге, ол сиген кадып, шынары бексырай берген болур.

Каа-Хем, Таңды районнарының удуртукчулары чурттакчыларынга сиген кезер шөлдү тускайлап бээрин, ол быжыглап берген шөлүн ээзиниң арыглап, аштап ап турарын көрдүм. Баштай кижилерниң амыдыралынче сагыш салыр деп чүве бо-дур. Ынчангаш бо айтырыгны Эрзин кодээ Совединиң күүскому өөренип көөрү чугула. Тестиң Салдамдан ерү суг аразынга чедир чери суурнуң хуу малдыг чурттакчыларынга берзе кандыгыл? Оон-моон бичии сиген кезип алырга, ону сөөртүп алыр машина база тывылбастай бээр-дир.

Хуу малды тарып боозадырының айтырыын көрзе чүл? Мону РАУК хемчег алыр болза деп саналдыг мен. Оон аңгыда хаван, дагаа, тоолай азырап орар чурттакчылар картофельди болгаш өске-даа ногаа аймаан арбыдадыр тарыыры дузалыг.

Ламажап КЫРГЫС.

«Саар инээм чүге чогул» деп чүүлге хамаарыштыр

ДЕТКИМЧЕ НЕГЕТТИНИП ТУРАР

Чоокта чаа таныжым эшке ужуражы бердим. Амыр-менди солушкаш, бистиң чугаавыс чоорту-ла ажыл, амыдыралче шилчий берди.

— Мал-маганың онча-менди түр бе? Каш саар инектиг сен? — деп, демги эштен чугаа эреп айтырдым.

— Мал тудары бергедээн чүвени. Каш инек саар деп чүнүл? Айтырыыңның солунун аа. Инектеримниң когу үзүлген болбазыкпе. Эрткен чылын күскээр саап ижип орган инээмни когун үзе оор алгаш барган. Инектеримни сураглааш, кайын-даа тып шыдавадым. Шагдаа черинге демдеглеп каарымга, кандыг-даа түңнел чок болган. Чамдык оорланып чоруур кижилер бажын ажыр байып чоруур чүведир — деп, таныжым хомудаан сеткилин илеретти.

Бо эштиң чугаазында үндезин бар болдур ийин. Кавааа-даа чоруурга, чоннуң чугаазы-биле алырга, мал тудары бергедээн дижир.

Хамаатыларның дузалал ажыл-агыйын хөгжүдер дугайында партия, чазак чугула доктаал шиитпирлерни хүлээп алган. Ооң күүселдезин боттандырар талазы-биле чер-черлерде кодээ Советтер ол ажылды четпес чорудуп, хуузунда мал тударынга эптиг байдалдарны тургуспайн турар.

Чоннуң хуузунда малының кададын, хайгааралын эреңгей, ат чодуп организастаан болуп турар. Кижилерниң малын оорлаар кижилер-биле демисел кончуг четпес тургустунган. Ылаңгыя Сүт-Хөл кодээ Соведи чайгы үеде ол ажылды чүгле организастаан болуп турар. Ол дугайын кодээ Советтиң күүскомунуң ажылдакчыларындан айтырып чугаалажырга, инек кадарар кижилер тывылбазынга, чамдык кижилер инек хөлезинин төлевейн турарынга чылдак кагарлар.

Бистиң суурда Диңмей, Чылбак Куулар дээр пенсионер ирей-кадай бар. Олар чыл бүрүде чоннуң инээн ак сеткили-биле кадарып чайлаарлар. Кодээ Советтиң болгаш ында хей-нити организацияларының талазындан үстүнде адааным кижилерниң инек кадарарынга таарымчалыг байдалдарны тургузуп бербес, аът-хөл-биле хандырып бербейн келген. Оларга кадатка инээн киирген кижилерден өртек-хөлезинин үешаанда чыып бээринге дуза көргүспейн турар. Ол ажылды доктаамал организастаары күзенчиг.

Чамдык кижилер мал-маганын совхозтуң кадарчыларынга аппарып каарга, ниитиниң малы-биле хуу малдарны тургуспас ужурлуг дээш чорудуп болгай. Ынчап кээрге, суур чоннуң мал тударынга берге байдалдар тургустунуп кээрдир. Кижилерниң мал азырап тударынга шаптыктыг чүве оорларның когу үзүлбейн турарында.

Элээн каш чыл бурунгаар август айның магалыг чылыг хүннеринде кежээликтей инээвистиң сүдү-биле чиңге-тарааны хайындырып чип, хоюг хойтпаан ижип алгаш, дыштанып удуп чыдып алган бис. Эртенинде туруп кээривиске, саап ижип орган чаңгыс инээвисти оор алгаш барган болду. Төрээш ай безин четпээн чаш бызаазы эдекке алгырып туруп калган. Шак моон алгаш көөрге, оорларда кандыг-даа кээргээр сеткил чок боор-дур. Ол-ла олчаан инекке чединмээн мен.

Кайда-даа, кандыг-даа малдарның чизе-даңзызы кодээ Советтерде эреңгей тургустунган деп бодаар мен. Коданында мал чок, ону азырап көрбээн чамдык кижилер хөй малды кайыын, чүден тып алгаштың садып, саарып турарыл? Бо бүгүнү уктап тодарадыр ужурлуг.

Кодээ Советтер, мал эмчилери улустуң чизе-даңзыда малын шүүштүрүп көрбейн тургаш, мал садар дээн кижилерге кайы хамаанчок шынзылгаларны чүге бижип берип турарыл? Мен бодаарымга, ол ажыл кайда-даа четпес тургустунган.

«Агаардан» хөй мал тып, кодан сыңмас кылдыр бажын ажыр байып чоруур кижилерниң чизезин тодарадып, чогуур түңнелди үндүрзе кандыгыл? Маңаа эрге-чагырга болгаш хоойлу-дүрүм органнары болгаш хей-нити организациялары улуг рольду ойнаар ужурлуг.

Бистиң Сүт-Хөл суурда пенсионер Даваа Ооржак, ажылчын Хүр-оол Ондар болгаш өске-даа хамаатылар кызымаккай, чүткүлдүг-биле коданында саап ижер инектерни тудуп, оорларга алыспас дээш ээлчежип кадарбышаан, өскелерге үлегерин көргүзүп чоруурлар.

Малды кым-даа тудуп шыдаар. Бо дугайында бир эш мындыг чүүлдү чугаалады:

— Чамдык кижилер чалгаашушпеңи-биле саар инекти тудуп шыдавас эш-тир деп бодаар чадавастар. Кижи кижиден дора эвес, малды кым-даа азырап шыдаар-ла болгай. Ынчалза-даа оор алгаш баар дээш үргүлчү-ле ооң кудурууңдан туттунуп алгаш кылаштап чорбас-ла болгай. Кысказы-биле чугаалаарга, оорлар кижиге мал эдилетпес-тир. Ооң ол чугаазы-ла шын.

Маңгысталчак амыдыралдыг оорларның оруун доза туруп, оларга өршээл бербес ужурлуг.

Бистиң суурувуста дыка хөй кижилер саар инектер тутпайн турар. Ол бүгүнү барымдаалааш, чоннуң амыдыралын өөренип көргеш, Сүт-Хөлдүң хереглекчилер ниитилели сүт садарын кыш, чай чок организастап турары эки.

Чоокта чаа Кодур-оол Оюннуң «Шын» солунга парлаттынган «Саар инээм чүге чогул?» деп чүүлүнге хамаарыштыр бодумнуң бодалдарымны бижидим. Автор чугула айтырыгны көдүрүп турар-дыр. Ону деткиир-дир мен.

Бораш ОНДАР.

БО АРЫНДА:

- Чурттакчылар хуралга дугурушкан.
- Инектиң ажык-дузазының дугайында.
- Дузалал ажыл-агыйын өстүргеш...
- Деткимче дилеп турар черлер.
- Бир-ле школада.

БИСКЕ ДУЗА ХЕРЕК

Ниитилелге ажыктыг күш-ажыл кылып турар хамаатылар, а ол ышкаш пенсионерлер, инвалидтер, хөй уруглуг иелер хууда малды тудар эргелиг. Хуу малдыг хамаатылар ону улус депутаттарының чер-чер Совединиң күүскомунда ажыл-агый дептеринге № 1 майык ёзугаар бүрүткедир хүлээлгелиг. Ол ышкаш өске улус-биле чаңгыс өг-бүледе чурттап турар чаңгыс бот хамаатылар, ада-иези-биле кады чурттап турар назы четкен уруглары, уруглары-биле чурттап орар ада-иелер тус-тус мал тударын чөпшээрээн.

Маңаа бистиң Арыг-Үзүү суурун чижекке ап көрээли. Кодээ Советтиң девискээринде 633 өреге бар. Оларның 556-зы ажыл-агыйның ажылчыннары болгаш албан-хаакчылары. А 77-зи өске организацияларда ажылдап турар ажылчыннар болгаш албан-хаакчылар. Бо чылдың январь 1-деги чизеден алгаш көөрге, кодээ Совет девискээринде 842 бода мал (ооң иштинде 362 инек), хаван — 1138, өшкү—1421, хой —387, аът — 98, тоолай—21 бүрүткеттинген. Кандыг-даа мал аймаа тутпайн орарларның саны — 63.

Эрткен чылын чурттакчы чон 647 хаванны, 200 бода малды (ооң иштинде 71 инекти), шээр малды 84-тү, ийи аътты ажыл-агыйжы, ажылчын кооперациязынче, белеткел конторазынче дужааган. Чоннуң хөй кезии хаван тудуп орар. Инек тудуп орар улус ам-даа эвээш. Ынчангаш аргалыг-ла болза, өреге бүрүзү оода саар инек тударын кызыдар болза чогуур. Ниитиниң ажылы-биле черглештир боттарынга эвээш-биче-даа болза малдыг орарга, ол дээш кызымак болза, кым-даа амыдыралын үспес. Мал тудары белен эвес. Эртен эрте туруп, кежээ орайга чедир кызымак, туттунгур болур-ла болза, ам чуртталга байшыырак болур. Инек сүдү бичии уругларлыг өг-бүлелерге кончуг ажыктыг. Бир эвес боттарывыс шимченмейн, садыг-магазиннерден негелде кылгаш орар болзувусса, чүү-даа бүтпес. Эки чурттаар дизе, шимченип, ажылдаар апаар бис.

«Шын» солунга «Саар инээм чүге чогул? деп ажык чугааны чөптүг көдүрген. Бодум хуумда аңаа база катчыр мен. Бистиң совхозта ында бижээни дег, бергедээшкиннер база тургулай бээр. Мооң мурнунда чылдарда совхоз хуу малдыг кижилерге шөлдү берип турган. Ынчалзажок баштай совхоз сигенин белеткеп алган соонда ам хуу малга сиген кезерин чөпшээрээр. Бо чорук чонну берге байдалга таварыштырып турар. Чүге дээрге сиген кезериниң өйү эртип, ол сиген када бергенде, белеткеп алырга кандыг-даа хоолу чок.

Оон аңгыда хаван тудуп турарлар база хөй. Оларны чемгерер чарба, сула садып алыр чер тывылбазы берге. Күскү дүжүт үезинде совхоз тараа артынчызын садып турду. Часкы үелерде чарбаны, суланы өске черлерден картофель-биле орнап ап келген. Чамдыкта ол болдунмайн-даа баргылаар. Картофель, ногаа аймаан чоннуң хөй кезии тарып өстүрүп келген. Ынчалзажок чамдык суг четпес кудумчулар база бар. Оларны суг-биле хандырар дээш моон соңгаар хемчеглерни алыр апаар. Чүге дээрге ногаа аймаан өстүрүп алырга, хаван азыраарынга база улуг дуза болгай.

Суурда чурттакчыларның малын чайгы үеде кадарар, хайгаараар ажылды организастаары кончуг чугула. Мурнуку чылдарга деңнээрге, эрткен чылын хуу малды кадарарынче хемчеглерни алган. Ынчалзажок чамдык кадарчыларның ажылынга ээ-харыысалгазының кошкаандан ийи инек читкен, оон тывылбаан. Чурттакчылар чайгы үеде бызаалар оъткарар черни тускайлап бээрин күзээрлер. Суур мурнунда шөлдү тускайлаарын саналдап турар. Чурттакчыларның чамдыызы инектерин аңаа-ла сула салып турар. Бо чылын ол чорукту болдурбазының хемчээн алыр бис.

Суурга шээр мал тудар айтырыг база элээн нарын байдалда. Бо айтырыгны ханызы-биле сайгарып тургаш, оларны кадарар кижини тускайлап болурунуң аргазын тывар болза чогуур. Кадат чок чорудуп каарга, черлик ыттар тудуп чип турган-даа таварылгалар бар. Ынчангаш чоннуң дузалал ажылын ам-даа хөгжүдер, ону тударының, азыраарының дузазын Арыг-Үзүү кодээ Совединиң күүскому, «ҮТКА 25 чылы» совхозтуң дирекциязы өөренип көөрү черле артык болбас.

Татьяна МАНДАН-ООЛ.
Кодээ Совет күүскомунуң секретары.
Улуг-Хем район.

БИР-ЛЕ КАТАП, ШКОЛАГА ЧОРААШ...

Дузалал ажыл-агый ам албан, бүдүрүлге черлеринде туржук, өөредилге черлеринде болгаш школаларда безин көвүдеп, Аъш-чем программазын боттандырарынга ооң ээлеп турар чери улам улгадып турар апарган. Бир ындыг дузалал ажыл-агыйынга чорааныымны сактып келдим.

Часкаар кыжын чүве. Соогу аажок. Хар база кылын, кижиниң дискек караа чедип турар. Арта-ла хөртүктеп каан. Күчүлүг тракторларлыг болгаш хөй далбыйларлыг совхозтар безин малын чемгерип четтикпейн турган. А бо аалда хөй болгаш өшкү каттыштыр 340 баш, оларны канчап оъткa чедирерил?

Дузалал ажыл-агыйның кол ээзи Алдын-оол Сумбаевич Маады коллективиниң кежигүннерин чыыпкан. Айтырыг билдингир —тургустунган байдалдан малды канчап менди үндүрүп алырыл? Мал чеми малдың шуптузун чер караргыже чемгереринге чедишпес. Далбыйлыг тракторну кым бээр дээр силер, ап-даа алырга, ооң хөлези-үнези продукцияның бот-үнезин та кайы хире аартадыр чүве. Бо бүгүнү сүмележип көргеш, сигенниң, саваңның болгаш комбикормунуң четчир шаа-биле, арган малды тургузу азыраар, артканнарынга харны эжип бээр деп дугурушканнар. Ийе, харны хүрек-биле эжип бээр.

Коллектив-биле таныш эвес кижи «бо канчап бардыңар, чүге «кедир хөгжүй» бердиңер, хамык улузуңарны түредип, чарыгдал-төтчегделди бажын ажыра берген эвес силер бе» деп хөлзей бээри чугаажок. Ынчалза-даа бо коллективтиң кежигүннери ындыг шиитпирни, бирээде боттары үндүрген, ийиде, олар бо берге ажылды халас кылыр, ында үндезинниг чылдагаан бар — ук коллектив угаан талазы-биле аарыг уругларның бажың-интернады болганда, оларга шимченири болгаш күш-ажыл кылыры эмнээриниң бир чугула аргазы болуп турар.

Аарыг уруглар бажың-интернады Каа-Хем районнуң Дерзиг-Аксында турар. Ооң бир кодан шээр малы Сой-Бүренниң Авыйган чоогунда. Кажаазы чылыг, делгем, курган. Чадагай кажаада сигени-даа, дыттар аразында аскылап каан боондак бүрүлер-даа — уругларның чайгы ажылының түңнели. Улуг доскаарга боттары суг чылыдар, малчынның одаар ыяжын база олар белеткээн.

— Хар эжер хүүректерни бажың-интернаттың оолдары боттары кылган. Мен бөгүн хар эжер уругларны эдертип келдим. Даарта өске кижизидикчи келир —деп, республиканың хоочун башкыларының бирээзи Кара-оол Кыргысович Чолдак-оол тайылбырлады.

Уругларның эшкен хары дагның эдектелип баткан немдиин дургаар каът-каът одуругланып чоруп каан. Карартыр эшкен черде хойлар болгаш өшкүлер дистинчипкен, харны кеспайн-даа оъттап чор. А уруглар немдикти куду алзы эжип-ле турлар: даарта эртенги одарны бөгүн белеткээр. Ынчалза-даа оларда далажыр кижи чок, хире-хире дыштанып каап, каранды дургаар маңнажып, өөрүшкү-маңнайлыг ойнаг турлар. Арыг агаар, ак хар болгаш ажыл оларның сагыш-сеткилин көдүрүп, хей-аъдын киирип турары илдең.

Дерзиг-Аксының аарыг уруглар бажың-интернадында 160 уруг бар. Дөрт хардан 18 хар иштинде бо уругларның 42-зи ажыл кылып шыдаар. Тускай программа ёзугаар өөренип турарлары база бар. Сегип келген уругларны чурттуң профессионал-техниктиг өөредилге черлеринче чорудуп турар. А үжен ажыг уруг чыдар, орундан безин турбас. Ынчангаш бистиң күрүневис бо уругларның шуптузун бүрүн хандырылгага тургузуп, халас эмнеп, бүгү кичээнгейни оларның аас-кежиктиг болурунче угландырган. В. И. Ленин аттыг уруглар фондузунуң Тыва салбыры тургустунгандан бээр олерже сагыш салыышкын улам улгаткан.

Уругларның амыдыралында кол чүүл — күш-ажыл, күш-культура, шимченгир оюннар. Аңаа таарымчалыг байдалдар мында бүрүн тургустунган. Бильярд, хөгжүм болгаш спорт херекселдери четчир. Бажың-интернат девискээринде ногаа шөлү, дааранылга болгаш чазанылга мастерскаялары, чайлагда күш-ажыл лагери уругларның өзеринге, угаан болгаш күш-дамыр талазы-биле сайзыраарынга — аарыгдан адырлырынга салдарлыг болуп турар.

Мастерскаяларга уруглар хол-хавы, хөйлең болгаш платьени даарап, оолдар хүүрек, далган өөр борбак-ыяш болгаш өске-даа эт-херекселдерни бүдүрүп, ону чонга сайгарып азы боттарынга ажыглап турар. Оон ыңай 40 баш хаван барын база чугаалап каайн. Бо чылын оларны 140 баш чедирери, шээр малды 450 чедир өстүрери көрдүнген, ол сорулга боттаныып турар. Коллектив ажылчыннарның дузалал ажыл-агыйлыг болурунга дуза көргүзүп, эрткен чылын оларга 35 аңайны, элээн каш хаван оглун саткан.

Бажың-интернаттың дузалал ажыл-агыйын Салчак Сарыг-оол эргелекчилээн, мал эмчизи — Владимир Кол. Шээр малды Кол Чалчыма биле Кол Норжунмаа малдап, хаванны Анатолий Итпиккей ажаап турар.

В. И. Ленин аттыг уруглар фондузунуң Тыва салбырының тургузукчу конференциязынга ук коллективтиң удуртукчузу Алдын-оол Маады бодунуң саналынга ында дузалал ажыл-агыйны онзалап демдеглээн. А мен ооң чүгле аъш-чем курлавырынга ажыктыын эвес, харын ук уругларның кадыкшылынга болгаш кижизидилгезинге чугулазын база эскердим. Ындыг дузалал ажыл-агыйларын өске-даа уруглар албан черлеринге, ылаңгыя школаларга организастаары чугула. Чижээлээрге, Тес-Хемде Чыргаланды ортумак школазы 50 инек саар сүт-бараан фермалыг, бир кодан хойлуг болгай. Малының кажаазы школа чанында, өөреникчилер малды бүдүн чыл дургузунда ажаап, чемин белеткеп, сүттү, дукту, эътти, быштакты, таракты болгаш ээжегейни бүдүрүп турар. Маңаа база бүдүрүлге «Чодураа» совхозтуң (директору Маадыр-оол Арапчор) көргүзүп турар дузазы улуг. Бо ийи коллективтиң кады ажылдажылгазындан үлегерден алза.

Чооду КАРА-КҮСКЕ.
В. И. Ленин аттыг совет уруглар фондузунуң Тыва салбырының президиум кежигүнү.